

Μέρος Πρώτο

Όπιο:

Το φάρμακο που έγινε 'ναρκωτικό'

Ιστορική αναδρομή

Όσο πλουτίζεται ιστορικά η εμπειρία μας, τόσο προσεγγίζουμε την παλιά αλήθεια ότι η αλλαγή του κόσμου προς το καλύτερο -μικρή ή μεγάλη- ξεκινά απ' τον ίδιο τον άνθρωπο.

Γιάννης Μανωλεδάκης

Σε άλλες εποχές, ισορροπημένες, μπορεί το γράψιμο να 'ταν παιχνίδι. Σήμερα έχει χρέος βαρύ, και σκοπό δεν έχει να διασκεδάσει με παραμύθια το νου και να τον κάμει να ξεχάσει, μα να κηρύξει επανάσταση σε όλες τις φωτεινές δυνάμεις που επιζούν ακόμα στη μεταβατική εποχή μας και να σπρώξει τον άνθρωπο να ξεπεράσει, όσο μπορεί, το ζώο.

Νίκος Καζαντζάκης

Από την εμφάνισή του επάνω στη γη ο πρωτόγονος άνθρωπος διερευνούσε το περιβάλλον του για την εξασφάλιση της τροφής του. Στην προσπάθειά του αυτή έβρισκε και ουσίες με ψυχοδραστικές ιδιότητες, τις οποίες, σταδιακά μέσα στους αιώνες και από πάμπολλους πειραματισμούς, έμαθε να χρησιμοποιεί για να ικανοποιεί και άλλες ανάγκες του, πέρα από τις διατροφικές. Έμαθε, μέσω αυτών των ουσιών, να κατευνάζει φυσικούς και ψυχικούς πόρους, να επεκτείνει τις αντοχές του ώστε να μπορεί ν' αντεπεξέρχεται σε μακρόχρονες και επίπονες δοκιμασίες, να χαλαρώνει και να ξεκουράζεται.

Συχνά η χρήση ψυχοδραστικών ουσιών ήταν ενσωματωμένη με μυστικιστικές τελετουργίες, στην προσπάθειά του να 'πλησιάσει' και να 'επικοινωνήσει' ο άνθρωπος με τους θεούς του, καθώς και για να διευρύνει τα οράματα και τις αντιλήψεις του για τον κόσμο ή για να δώσει απαντήσεις στις υπαρξιακές του αναζητήσεις. Παραδείγματα στην κλασική εποχή ήταν τα Ελευσίνια Μυστήρια, οι Διονυσιακές Γιορτές, το Μαντείο των Δελφών, τα συμπόσια, και άλλες κοινωνικές ή πνευματικές δραστηριότητες.

Άλλες φορές πάλι, ο άνθρωπος επεδίωκε να αλλάξει την αρνητική συναισθηματική του διάθεση, που μπορεί να προερχόταν είτε από την καταπίεση, την ταλαιπωρία, είτε από μια μεγάλη απώλεια. Ο μύθος για τη φυγή του Δαίδαλου και του Ίκαρου αφήνει υπαινιγμούς για το υπερβατικό μέσο φυγής -*τα φτερά*- που χρησιμοποιήθηκαν για να πετάξουν 'ψηλά' πατέρας και γιος. Ήθελαν να ξεφύγουν από την καταδυναστευτική πραγματικότητα, που τους επέβαλε ο βασιλιάς Μίνωας, και να επιστρέψουν στην πολυπόθητη πατρίδα τους (Constantinides, 1990). Ο Όμηρος αναφέρεται, επίσης, στους *καρπούς* στο Νησί των Λωτοφάγων, όπου έφτασε ο Οδυσσέας με τους συντρόφους του μετά από μακρόχρονες περιπλανήσεις και ταλαιπωρίες. Οι λωτοί επέφεραν αμνησία σ' εκείνους τους συντρόφους που τους γεύτηκαν και τους αποπροσανατόλισαν από τον κύριο σκοπό, την επιστροφή τους στην Ιθάκη. Κάλλιστα, και τα *φτερά* του Δαίδαλου και οι *λωτοί* της Οδύσσειας, στη μεταφορική τους έννοια, μπορούν να ερμηνευθούν ως δύο είδη '*γιατρικών*' κατά της νοσταλγίας (Barker, 1985). Στην περίπτωση του Δαίδαλου και του Ίκαρου, για να τους βοηθήσει να πλησιάσουν στην πατρίδα, έστω και νοερά, ώστε να γλυκάνει ο καημός της. Ενώ με τους συντρόφους του Οδυσσέα, για να τους κάνει να ξεχάσουν την πατρίδα, μια για πάντα, και να απαλλαγούν από τον μαρτυρικό πόνο της ανάμνησής της. Ο μεν Δαίδαλος συμβούλευε το γιο του να μην 'πετά ψηλά', γιατί μόνο η συνετή

χρήση του μέσου φυγής, και όχι η κατάχρηση, θα βοηθούσε στην πραγματοποίηση του σκοπού τους. Ο δε Οδυσσέας απαγόρευε παντελώς την κατανάλωση 'λωτών', γιατί η λήθη που θα επέφεραν -αν και θα ήταν βάλαμο στον πόνο τους- δεν θα επέφερε, όμως, το ποθητό αποτέλεσμα και δεν θα επέστρεφαν ποτέ στην Ιθάκη.

Πολλές ψυχοδραστικές ουσίες χρησιμοποιήθηκαν ευρέως, όπως το αλκοόλ, το όπιο, η κόκα, ο καφές, ο καπνός, η κάνναβη, το περγόλι κ.ά. Όλες έχουν σημαντική θέση στην ιστορία και τη μυθολογία των λαών που πρωτοπόρησαν στην ανακάλυψη και τη χρήση τους. Οι θέσεις που κατέχουν στις παραδόσεις των λαών σχετίζεται άμεσα με τις ιδιότητες της καθεμιάς απ' αυτές, είτε είναι κατασταλτικές ή διεγερτικές ή παραισθησιογόνες.

Οι τρόποι που κατά καιρούς ο άνθρωπος τις έχει χρησιμοποιήσει είναι εκείνοι που μπορεί να θεωρηθούν ευεργετικοί ή καταστρεπτικοί. Δεν υπάρχουν καλές και κακές ουσίες, ούτε 'σκληρές' και 'μαλακές'. Η αντίληψη αυτή είναι ένας μύθος της εποχής μας. Οι ουσίες, απλά, έχουν ιδιότητες και ο άνθρωπος κάνει καλή ή κακή χρήση αυτών των ιδιοτήτων, ανάλογα με τις συσσωρευμένες και συλλογικές εμπειρίες του, καθώς και το μέγεθος της διάκρισης που τον διακατέχει. Δια μέσου των αιώνων, όπως θ' αναλυθεί στη συνέχεια, έχει αναπτύξει επίγνωση για τα οφέλη ή τις ζημιές που μπορεί να προκαλεί η συνετή χρήση ή η κατάχρηση των ψυχοδραστικών ουσιών.

Σήμερα, η κοινωνία μας ζει το λεγόμενο 'πρόβλημα των ναρκωτικών'. Άραγε, τί συνετέλεσε και δημιουργήθηκε αυτή η κατάσταση; Ήρθε και μας βρήκε από μόνη της η συμφορά ή εμείς την προκαλέσαμε; Η Ιστορία διδάσκει μόνο εκείνους που καταδέχονται να σκύψουν πάνω της και, όσο γίνεται αντικειμενικά, να την μελετήσουν - αλλιώς, επαναλαμβάνεται, ανάλογα με τις συνθήκες που επικρατούν κάθε εποχή.

Το όπιο στην αρχαία εποχή

Η καλλιέργεια και χρήση του οπίου, προγόνου της ηρωΐνης, ήταν γνωστή από τα πολύ παλιά χρόνια. Οι Σουμέριοι το καλλιεργούσαν για θεραπευτικούς λόγους, καθώς και ως μέσον αναψυχής από το 6000-5000 π.Χ.. Από τους Σουμέριους η γνώση της καλλιέργειας και οι ιδιότητες του οπίου μεταδόθηκε και στους υπόλοιπους λαούς της Μεσοποταμίας και της Αιγύπτου. Όπως αναφέρει ο Μαρσέλος (1986), έχει καταγραφεί στον πάπυρο Ebers του 16^{ου} π.Χ. αιώνα, σκεύασμα του οπίου που χρησιμοποιούσε ως αναλγητικό για τις ημικρανίες.

Στην Ελλάδα πιθανολογείται ότι έφτασε από την Αίγυπτο με τα εμπορικά καράβια, πριν από την Ομηρική εποχή. Ο Μορφέας, ο θεός του ύπνου, καθιερώθηκε να έχει ως σύμβολό του την παπαρούνα του οπίου. Στην Οδύσσεια Δ, ο Όμηρος αναφέρεται σε ένα ποτό 'νηπενθές'¹ (που αποδίδεται σε κάποιο σκεύασμα του οπίου), το οποίο δρούσε κατευναστικά σε θλίψη, πόνους, κόπους και οργή, και έκανε τον άνθρωπο να ξεχνά τις έγνοιες και τα βάσανά του.

Η πρώτη έμμεση αναφορά για τις εξαρτησιογόνες ιδιότητές του γίνεται από τον φιλόσοφο Διαγόρα, 5^ο π.Χ. αιώνα, ο οποίος πίστευε ότι δεν πρέπει κανείς να καταφεύγει σε γιατρικά, αλλά είναι καλύτερα να υπομένει και ν' αντέχει επώδυνες καταστάσεις. Παρόμοιες συστάσεις έκανε κι ο Ιπποκράτης, που γνώριζε πολύ καλά τις θεραπευτικές του ιδιότητες. Παραδόξως, όμως, ο Ηρακλείδης ο Ταράντιος, το 100 π.Χ., ενώ κάνει την πρώτη σαφή αναφορά για τις εξαρτησιογόνες ιδιότητες του οπίου, το συνιστά ανεπιφύλακτα ως αναλγητικό (Μαρσέλος, 1986).

Μίγμα οπίου με κρασί χρησιμοποιείτο την αρχαία εποχή και ως δηλητήριο. Κατά τον Μαρσέλο (1986), για την εκτέλεση της θανατικής ποινής του Σωκράτη τού προσφέρθηκε το μίγμα αυτό ως εναλλακτική επιλογή αντί του κώνειου. Οι Κείοι, επίσης, το έδιναν στους ηλικιωμένους

¹ Νηπενθές: εκείνο που μαλακώνει τη θλίψη, που αποβάλλει το πένθος.

κατοίκους ως μέσον ευθανασίας, πιθανόν γιατί δεν ήταν επώδυνος ο θάνατος με αυτό, θέλοντας να μειώσουν τις ανάγκες του πληθυσμού τους για να καταστεί δυνατότερη η επιβίωση της φυλής τους.

Μια αρχαία συνήθεια που επέζησε μέχρι πρόσφατα σε πολλές περιοχές της επαρχιακής Ελλάδας, είναι η χορήγηση μηκωνίου (ή αφιόνι) σε μωρά παιδιά. Ένα είδος αφεψήματος της κάψας της παπαρούνας του οπίου, που χρησίμευε σαν καταπραυντικό των κοιλιακών διαταραχών, και υπνωτικό που το έδιναν οι μητέρες στα μικρά παιδιά όταν τα έπαιρναν μαζί τους στα χωράφια, για να μπορέσουν να δουλέψουν.

Αρκετοί Έλληνες και Λατίνοι συγγραφείς κάνουν αναφορές στο όπιο, στους τρόπους παρασκευής και στις θεραπευτικές του ιδιότητες (Γρίβας, 1995). Έτσι, είναι κοινή αποδοχή ότι η καλλιέργεια και η χρήση του έχει διαδοθεί στους περισσότερους λαούς της κλασικής εποχής, μέχρι τον 2^ο μ.Χ. αιώνα. Αναμφίβολα, το όπιο είναι μία από τις αρχαιότερες, αν όχι η αρχαιότερη, γνωστή ψυχοδραστική ουσία.

Μεσαίωνας - Αναγέννηση

Η ευρεία διάδοση του οπίου στην Ευρώπη έγινε μέσω των Αράβων από τον 6^ο έως τον 10^ο μ.Χ. αιώνα. Οι νεοφώτιστοι Άραβες μωαμεθανοί, που είχαν επιρροή σε μεγάλο μέρος της Μεσογείου, δεν χρησιμοποιούσαν το αλκοόλ, σε αντίθεση με τους Ευρωπαίους, για λόγους θρησκευτικών απαγορεύσεων. Αναζήτησαν, όμως, και υιοθέτησαν τη χρήση άλλων ψυχοδραστικών ουσιών, κυρίως του οπίου και της κάνναβης (Μαρσέλος, 1986).

Κατά την περίοδο του Μεσαίωνα, όμως, στην Ευρώπη η γνώση γύρω από το όπιο έχει μειωθεί κατά πολύ, σε βαθμό που να θεωρείται ότι έχει επέλθει λήθη. Στις αρχές του 16^{ου} αιώνα έμελλε στον Παράκελσο, γνωστό και ως πατέρα της σύγχρονης ιατρικής, να το βγάλει από την αφάνεια παρασκευάζοντας το λάβδανο, του οποίου το κύριο συστατικό πιθανολογείται ότι ήταν το όπιο. Πολλοί αμφισβητούν την περιεκτικότητα του παρασκευάσματος σε όπιο. Σίγουρα όμως, δύο αιώνες αργότερα το λάβδανο που παρασκεύαζε ο γιατρός Thomas Sydenham είχε ως κύριο συστατικό του τον χυμό της παπαρούνας μήκων η υπονόσος. Η συνταγή του Sydenham είχε ως εξής: Δύο ουγκιές στραγγιγμένο όπιο, μία ουγκιά ζαφορά, από ένα δράμι κανέλα και γαρίφαλα, διαλυμένα σε 1/8 του γαλονιού Κανάριου γλυκού, λευκού κρασιού. Σύστηνε δε, να λαμβάνεται σε μικρές ποσότητες (Ray, 1978). Χωρίς το όπιο, έλεγε ο Dr. Sydenham, η θεραπευτική τέχνη θα έπαυε να υπάρχει.

Η γνωστή φράση του Karl Marx, ότι η θρησκεία είναι το όπιο του λαού, αποτελεί ένα επιπλέον στοιχείο που δείχνει την πλατιά διάδοση του οπίου. Ανεξάρτητα από τις ερμηνείες που κατά καιρούς της έχουν δοθεί, υποδηλώνει πως η θρησκεία ήταν πλατιά διαδεδομένη και βαθιά ριζωμένη στις συνειδήσεις των λαών, όπως πλατιά διαδεδομένο ήταν, τότε, και το όπιο. Παραλληλίζεται, έτσι, το εύρος της θρησκευτικής συνείδησης των λαών με την πλατιά διάδοση της χρήσης του οπίου.

Μέχρι το 18^ο και 19^ο αιώνα η χρήση του οπίου έμελλε να διαδοθεί τόσο πολύ από τους γιατρούς, ώστε όχι μόνο να το καταστήσουν ως κύριο θεραπευτικό τους μέσο, αλλά στην καθημερινή γλώσσα καθιερώθηκε ο γιατρός να είναι σχεδόν συνώνυμος με το όπιο. Το προσωνύμιο των γιατρών ήταν 'doctor oriatus' - δηλαδή, 'οπιογιατρός'.

Κίνα, 'το κυνήγι του δράκου'

Στην Κίνα, αν και οι θεραπευτικές ιδιότητες της ουσίας ήταν γνωστές τουλάχιστον από τον 10^ο μ.Χ.

αιώνα, η χρήση της δεν είχε διαδοθεί σε τόσο μεγάλη έκταση όπως στην Ευρώπη. Η αρχαία θεραπευτική μέθοδος του βελονισμού, που αποκτά στις μέρες μας όλο και ευρύτερη αποδοχή στο δυτικό κόσμο, διεγείρει στον ανθρώπινο οργανισμό την παραγωγή ενδογενών οπιοειδών² και μπορεί να προκαλέσει ηρεμία και αναλγησία. Πολύ πιθανό, λοιπόν, οι αναλγητικές και ηρεμιστικές ιδιότητες του οπίου να μην ήταν αρκετά ελκυστικές στους Κινέζους, εφόσον τις εξασφάλιζαν μέσω του βελονισμού.

Το 'κυνήγι του δράκου'³, όπως έμελλε αργότερα να γίνει γνωστό το κάπνισμα του οπίου, ήταν μια δραστηριότητα που αναπτύχθηκε στην Κίνα κατά τον 17^ο αιώνα και είχε χαρακτήρα καθαρά αναψυχής, σε αντίθεση με την Ευρωπαϊκή οπιοφαγία⁴ που είχε χαρακτήρα κυρίως θεραπευτικό. Η επίδοση των Κινέζων σ' αυτή τη συνήθεια σχετίζεται άμεσα με μια σειρά γεγονότων, από τον 17^ο μέχρι τον 19^ο αιώνα.

Το ξεκίνημα του καπνίσματος του οπίου μπορεί κάλλιστα να αποδοθεί στον πρώτο -σε παγκόσμιο επίπεδο- απαγορευτικό νόμο κατά του καπνίσματος του ταμπάκου, επί αυτοκρατορίας Chung Cheng το 1644 (Krivanek, 1988). Στις αρχές του 15^{ου} αιώνα Ισπανοί θαλασσοπόροι μετέφεραν στην Ευρώπη τη συνήθεια του καπνίσματος του ταμπάκου από τα νησιά της Καραϊβικής, η οποία μέχρι τότε ήταν περιορισμένη μεταξύ των ιθαγενών του Νέου Κόσμου. Από την Ευρώπη η γνώση της χρήσης του ταμπάκου μεταφέρθηκε στα νησιά των Φιλιππίνων από Ισπανούς, Ολλανδούς και Πορτογάλους ναυτικούς, και σύντομα ο καπνός έγινε γνωστός στη Φορμόζα και την ηπειρωτική Κίνα. Η διάδοσή του μεταξύ των Κινέζων έγινε σε βαθμό που θεωρήθηκε σοβαρή προσβολή όχι τόσο για τη δημόσια υγεία -αυτό ερχόταν σε δεύτερη μοίρα- αλλά κυρίως για την οικονομία, αφού οι καπνιστές αφιέρωναν πολύ χρόνο για τη συνήθειά τους και παραμελούσαν τις εργασιακές τους υποχρεώσεις. Έτσι, το κάπνισμα του ταμπάκου οδηγήθηκε στην απαγόρευση με αυτοκρατορικό διάταγμα το οποίο προέβλεπε αυστηρότατες κυρώσεις για τους παραβάτες. Οι Κινέζοι, που είχαν ήδη αναπτύξει εξάρτηση από τον καπνό, άρχισαν να τον αναμειγνύουν με όπιο ώστε να καλύπτουν και να ξεγελούν με τη μυρωδιά του προσμείγματος τις διωκτικές αρχές, οι οποίες με την όσφρηση εντόπιζαν τους καπνιστές. Σταδιακά, ο καπνός άρχισε να αφαιρείται από το μείγμα - και το κάπνισμα του οπίου να παίρνει ραγδαία τη θέση του καπνίσματος του ταμπάκου.

Το 1729 ακολούθησε ο δεύτερος απαγορευτικός νόμος στην Κίνα. Αυτή τη φορά αφορούσε το όπιο και προέβλεπε ακόμα και την ποινή του θανάτου με στραγγαλισμό για τους ιδιοκτήτες των οπιοποιτειών. Προέβλεπε, ακόμη, 100 βουρδουλιές και εξορία για τους διακινητές. Αξιοσημείωτο είναι ότι, η απαγόρευση δεν προέβλεπε ποινές για οπιοεξαρτημένα πρόσωπα (Μαρσέλος, 1986).

Οι πόλεμοι του οπίου

Η απαγόρευση στην Κίνα της μη ιατρικής χρήσης του οπίου καλλιέργησε πρόσφορο έδαφος λαθρεμπορίου από τις Ινδίες, υπό την αιγίδα της αποικιακής εταιρίας British East India Company. Οι Άγγλοι χρειαζόντουσαν το κινεζικό τσάι και το μετάξι, καθώς και άλλα πολύτιμα εμπορεύματα, που είχαν μεγάλη ζήτηση στην πατρίδα τους. Το όπιο που παραγόταν στις γειτονικές Ινδίες με ελάχιστο κόστος, διοχετευόταν στην Κίνα μέσω διεφθαρμένων κρατικών μηχανισμών. Η απαγόρευσή του εκεί το έκανε περιζήτητο μεταξύ των Κινέζων αγροτών, που το αντάλλαζαν απ' τους Εγγλέζους κρυφά, προσφέροντας ως αντίτιμο τσάι και μετάξι - προϊόντα που έβρισκαν έντονο αγοραστικό ενδιαφέρον στην Αγγλία. Αυτός ήταν ο τρόπος με τον οποίο η Βρετανοί επεχείρησαν την οικονομική αφαίμαξη της Κίνας.

² Αναφορά για τα ενδογενή οπιοειδή γίνεται στο Κεφάλαιο 4.

³ Σύμφωνα με την κινεζική παράδοση ο δράκος είναι σύμβολο της ευτυχίας, της ευημερίας και, γενικότερα, της ευδαιμονίας.

⁴ Κατάποση σε μορφή διαφόρων σκευασμάτων ή αφηρημάτων.

Οι Κινεζικές Αρχές που έβλεπαν τα προϊόντα της χώρας τους να εξανεμίζονται αντί του ευτελούς Ινδικού οπίου, και το ισοζύγιο του εμπορίου να γέρνει ολοένα περισσότερο σε βάρος τους, θεώρησαν ότι έπρεπε να λάβουν δραστικά μέτρα. Αντέδρασαν με την καταστροφή των αποθεμάτων οπίου στα κινεζικά λιμάνια, την αιχμαλώτιση των Άγγλων εμπόρων και την απαίτηση συνθηκών που θα εξασφάλιζαν ευνοϊκότερους όρους για το κινεζικό εμπόριο.

Οι Άγγλοι ανταπάντησαν με τον πρώτο πόλεμο του οπίου (1839-1841), που ολοκληρώθηκε με την ταπεινωτική για τους Κινέζους Συνθήκη του Nanking το 1842. Το λαθρεμπόριο άρχισε να παίρνει νομιμοποιημένη μορφή και οι Άγγλοι νικητές, πλέον, επέβαλαν τους όρους που τους εξασφάλιζαν, ελεύθερα τώρα, προσβάσεις στην κινεζική αγορά. Τους παραχωρήθηκε ως αποικία το Χονγκ Κονγκ, οι έμποροι του οπίου αποζημιώθηκαν για το κατεστραμμένο εμπόρευμα και τα διαφυγόντα κέρδη τους, και πέντε κινεζικά λιμάνια άνοιξαν τις πόρτες τους στο ευρωπαϊκό κεφάλαιο. Από εκείνη την εποχή το εμπόριο του οπίου άλλαξε μορφή και αναπτύχθηκε ραγδαία με επίκεντρο το Βρετανικό, πλέον, Χονγκ Κονγκ.

Παρά τη συνθήκη του Nanking οι εχθροπραξίες συνεχίστηκαν, και οι Εγγλέζοι, μαζί με τους Γάλλους, γίνονταν όλο και περισσότερο διεισδυτικοί στην αχανή χώρα. Η περίοδος αυτή αποκαλείται ως ο 'δεύτερος πόλεμος του οπίου' (1856) που ανάγκασε τις Κινεζικές Αρχές να παραχωρήσουν πλήρη ελευθερία στους Ευρωπαίους εμπόρους. Οι πόλεμοι αυτοί είχαν σαν αφορμή, προφανώς, την παρεμπόδιση των εισαγωγών του Ινδικού οπίου στην Κίνα. Τα κύρια αίτιά τους, όμως, ήταν ν' ανοίξει ολοκληρωτικά η αχανής κινεζική αγορά και οι ανεκμετάλλευτες πηγές πρώτων υλών στο Ευρωπαϊκό Κεφαλαίο.

Ο Κινέζος Αυτοκράτορας, βλέποντας την οικονομία της χώρας του να αιμορραγεί, έκανε προσπάθειες ώστε ν' αντισταθμίσει υπέρ της Κίνας το εμπορικό ισοζύγιο. Μία από αυτές ήταν το 1870, όταν ανέστειλε τις απαγορευτικές διατάξεις κατά του οπίου και επέτρεψε την καλλιέργειά του σε επιλεγμένες επαρχίες, με σκοπό να εκτοπίσει το εισαγόμενο. Η ντόπια παραγωγή άρχισε να καλύπτει σε μεγάλο βαθμό τις εγχώριες ανάγκες και να ανταγωνίζεται ακόμα και το Ινδικό όπιο στην ίδια τη χώρα της προέλευσής του. Από το 1885 και μετέπειτα οι εξαγωγές του κινεζικού οπίου ήταν υπερδιπλάσιες των εισαγωγών.

Θεωρείται ότι, η προστασία του εμπορίου του Ινδικού οπίου ήταν για τους Εγγλέζους η αφορμή, ώστε να ξεκινήσουν τον πόλεμο κατά της Κίνας. Ο απώτερος σκοπός τους, όμως, ήταν να κερδίσουν ζώνες ευρύτερης οικονομικής, διπλωματικής και στρατιωτικής επιρροής στην αχανή χώρα - κάτι που, τελικά, κατόρθωσαν.

Ο αντίκτυπος των συνεπειών των πολέμων του οπίου φτάνει ακόμα και μέχρι τις ημέρες μας. Υπολογίζεται ότι μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, περίπου το ένα τρίτο του κινεζικού πληθυσμού είχε επιδοθεί, έστω και περιστασιακά, στο 'κυνήγι του δράκου' (Μαρσέλος, 1986). Παρόλα αυτά, η κατάσταση γύρω από τη χρήση δεν ήταν προβληματική, γιατί υπήρχαν τάσεις αυτοελέγχου και αυτοπεριορισμού που υπαγορεύονταν από τον κοινωνικό και οικογενειακό περίγυρο, εν γνώσει των κινδύνων της κατάχρησης. Το κάπνισμα του οπίου είχε ενσωματωθεί στην κινεζική κουλτούρα, κατά παρόμοιο τρόπο που είχε και το τελετουργικό της οινοποσίας στις κουλτούρες των Νότιο-Ευρωπαϊκών λαών. Η οικογένεια και η κοινωνία είχαν επεξεργαστεί και αναπτύξει τις ασφαλιστικές δικλίδες, ώστε να προστατεύονται από την παραβίαση των ορίων, μέσα στα οποία παισιωνόταν και λειτουργούσε η θεμιτή χρήση.

Πρέπει να τονιστεί, επίσης ότι, οι ασιατικές φυλές ποτέ δεν εξοικειώθηκαν με τη χρήση του κρασιού ή των αλκοολούχων ποτών, γενικότερα. Ο κύριος λόγος ήταν η *φυσική τοξική αντίδραση*⁵

⁵ Η τοξική αντίδραση στην αλκοόλη είναι ένα φυσικό χαρακτηριστικό των Ασιατικών φυλών που προκαλείται από την επιβράδυνση του μεταβολισμού της ουσίας. Χαρακτηρίζεται από δυσάρεστα συμπτώματα, όπως, δύσπνοια, πονοκέφαλος, ναυτία, εφίδρωση, εξάψεις, νευρικήτητα κ.ά., μετά την κατανάλωση ακόμα και μικρών ποσοτήτων αλκοολούχων ποτών. Παρόμοια αντίδραση μπορεί να προκληθεί και φαρμακευτικά σε οποιονδήποτε που θα του χορηγηθεί disulfiram, ουσία η οποία παρεμποδίζει τον ομαλό μεταβολισμό της

που προκαλείται στον οργανισμό τους μετά την κατανάλωση αλκοόλης, σε ένα πολύ μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού. Για τους Κινέζους το όπιο χρησίμευσε ως μέσον για να 'βρουν' εκείνα που οι Ευρωπαίοι 'έβρισκαν' με τη βοήθεια του κρασιού - δηλαδή, τη χαλάρωση, την κοινωνικότητα, τη συντροφικότητα ή ακόμα και την παρηγοριά. Αυτό είναι ένα σημαντικό φαινόμενο που έχει περάσει σχεδόν απαρατήρητο από τους μελετητές της ιστορίας των οπιούχων. Πολύ πιθανό, το στοιχείο αυτό να εμπεριέχει τη βάση των διαφορετικών συνηθειών μεταξύ των Κινέζων από τη μια μεριά και των Αμερικανο-Ευρωπαίων από την άλλη. Οι συνήθειες αυτές, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια, είναι και η αφορμή για την απαγόρευση που ακολούθησε.

Δύση, 19^{ος} αιώνας

Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα στη Δύση, τρεις σημαντικές εφευρέσεις -της μορφίνης, της ηρωΐνης και της υποδερμικής σύριγγας- σημάδεψαν τη χρήση των οπιούχων που μέχρι τότε είχε κυρίως θεραπευτικό χαρακτήρα. Το 1806, με την προσθήκη αμμωνίας, απομονώθηκε από το όπιο μία λευκή, κρυσταλλική ουσία που αποδείχτηκε ότι σε αυτήν οφειλόντουσαν οι κυριότερες θεραπευτικές ιδιότητες. Σ' αυτή δόθηκε το όνομα 'μορφίνη' από το θεό του ύπνου Μορφέα. Σύντομα η μορφίνη άρχισε να αντικαθιστά το όπιο στην ιατρική. Οι εξαρτησιογόνες ιδιότητες του οπίου ήταν γνωστές στην Ευρώπη από την εποχή του Παράκελσου (16^{ος} αιώνας), και σύντομα αποδόθηκαν και στη μορφίνη. Συγκριτικά, όμως, με τις θαυμαστές αναλγητικές της ιδιότητες και την ανακούφιση των εντερικών διαταραχών, η εξάρτηση που προκαλούσε δεν θεωρήθηκε σπουδαίο μειονέκτημα.

Οι γιατροί συνιστούσαν προσοχή στη χρήση της. Και οι έρευνες άρχισαν να κατευθύνονται προς τον εντοπισμό των αλκαλοειδών εκείνων που θα απάλλαζαν τη μορφίνη από τις εθιστικές της ιδιότητες. Οι προσπάθειες αυτές οδήγησαν στην ανακάλυψη μιας ημισυνθετικής ουσίας, από τον Εγγλέζο χημικό Wright, η οποία επέφερε τόσο μεγάλο ενθουσιασμό που της δόθηκε το όνομα ηρωΐνη (δηλαδή, ηρωΐδα). Η γερμανική φαρμακοβιομηχανία Bayer απέκτησε μονοπωλιακά δικαιώματα για την ηρωΐνη το 1874 και την εισήγαγε στην αγορά το 1898, σαν φάρμακο που θα αντικαθιστούσε τη μορφίνη και κυρίως *δεν θα προξενούσε εξάρτηση*. Στην πράξη, όμως, η ηρωΐνη γκρέμιζε τις προσδοκίες των υποστηρικτών της και πολύ σύντομα εγκαταλείφθηκε από τον ιατρικό κόσμο, γιατί αποδείχτηκε τουλάχιστον το ίδιο εθιστική όσο και η μορφίνη (Μαρσέλος, 1986).

Από την άλλη πλευρά του Ατλαντικού, την ίδια περίοδο, οι Αμερικανοί μπορεί να μην διεξήγαγαν πολέμους για το όπιο ή να μην ανακάλυπταν παράγωγά του, αλλά τελειοποίησαν την τεχνική της υποδερμικής σύριγγας. Η πρώτη ένεση μορφίνης έγινε στην Αμερική το 1856, και το πρώτο εξαρτημένο πρόσωπο από ενέσιμη μορφίνη ήταν η κυρία Alexander Wood, η σύζυγος του εφευρέτη της υποδερμικής σύριγγας. Όπως τονίζει η Krivanek (1988), δεν είναι τυχαίο που η Αμερική ήταν η πρώτη χώρα που παρουσίασε σημαντικά φαινόμενα εξάρτησης από τη μορφίνη. Οι Αμερικανοί χρησιμοποίησαν ευρέως την ενέσιμη μορφίνη κατά τη διάρκεια του εμφύλιου πολέμου (1861 - 1865), γιατί δρούσε γρήγορα και αποτελεσματικά σε 3 βασικά προβλήματα των στρατιωτών στο πεδίο της μάχης: Στον πόνο από τους τραυματισμούς, στην κακή ψυχική διάθεση που δημιουργούσαν οι ταλαιπωρίες του πολέμου και στη δυσεντερία. Έτσι η εξάρτηση έγινε γνωστή ως 'η πάθηση των στρατιωτών'. Μετά τον πόλεμο χιλιάδες στρατιώτες συνέχιζαν τη χρήση της για λόγους αυτοθεραπείας και τη συνιστούσαν ανεπιφύλακτα και στους φίλους τους. Παρόμοιες εμπειρίες είχαν και οι Ευρωπαίοι στον Πρώσο-Αυστριακό πόλεμο το 1866, καθώς και στον Φράγκο-Πρωσικό το 1870.

Ένα άλλο σημαντικό γεγονός που σημάδεψε τη χρήση οπιούχων στον δυτικό κόσμο είναι η αλλαγή του τρόπου ζωής. Η βιομηχανική επανάσταση, που είχε ήδη ξεκινήσει από τον 18^ο αιώνα, απαίτησε από τους λαούς αυστηρά και μακρά ωράρια εργασίας, σε επίπονες και μη παραδοσιακές μέχρι τότε δουλειές. Ο άνθρωπος είχε πάρει θέση πλάι στα μηχανήματα, κι έτσι έγινε ένα μέρος της γραμμής παραγωγής. Οι νέες εργασιακές απαιτήσεις επέφεραν αλλαγές όχι μόνο στις διατροφικές του συνήθειες, ώστε να έχει τις δυνάμεις ν' αντέχει, αλλά και στα μέσα αυτοθεραπείας του από τον πόνο και τον κάματο.

«Αυτή η αλλαγή είχε ως αποτέλεσμα τη γρήγορη και δραστική εισαγωγή στο καθημερινό διαιτολόγιο του δυτικού ανθρώπου πολλών διατροφικών στοιχείων που τον βοηθούσαν να είναι πιο ενεργητικός και παραγωγικός προκειμένου να αντεπεξέρχεται στις απαιτήσεις μιας κουραστικότερης και διαρκέστερης εργάσιμης ημέρας. Όπως ήταν φυσικό, η εξέλιξη αυτή συνοδεύτηκε από την αντίστοιχη αύξηση της κατανάλωσης των ευφορικών μέσων που μπορούσαν να καταστήσουν ηρεμότερο και απολαυστικότερο τον περιορισμένο χρόνο της ανάπαυσης» (Γρίβας, 1995, σ. 190).

Κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα η κατανάλωση κρέατος στην Αγγλία αυξήθηκε κατά 300%. Την ίδια χρονική περίοδο αυξήθηκε και η κατανάλωση ουσιών που διεγείρουν την ενεργητικότητα, όπως το τσάι, η ζάχαρη και ο καφές, από 300% έως και 500% (Γρίβας, 1995). Παρόμοια τροχιά ακολούθησε και η κατανάλωση του κατασταλτικού, αναλγητικού και ηρεμιστικού οπίου. Από το 1860 έως το 1900, στην Αμερική οι εισαγωγές οπίου και των αλκαλοειδών του, όπως η μορφίνη, αυξάνονται κατά 466% και 3.300%, αντίστοιχα (Lindesmith, 1968). Παράλληλα, την ίδια περίοδο, κλιμακώνεται στην Αμερική και η ανελέητη δίωξη του οπίου, για οικονομικούς λόγους που θα αναλυθούν στη συνέχεια.

Αναμφίβολα η χρήση των οπιούχων ήταν ευρύτατα διαδεδομένη. Το όπιο, μάλιστα, αποτελούσε, για τους ανθρώπους της εποχής εκείνης, το *υπ' αριθμόν ένα* αποτελεσματικό γιατρικό στους πόνους και στους μόχθους της καθημερινότητας. Παράλληλα δε, ήταν και οικονομικά προσιτό. Το κόστος του θα μπορούσε να παρομοιαστεί με εκείνο του τσαγιού που φυτρώνει άγριο στις ράχες των ελληνικών βουνών.

«Παρά την ευρύτατη ιατρική χρήση του οπίου στην Ευρώπη...», γράφει ο Μαρσέλος (1986, σ. 88), «... δεν αναφέρονται πολλά περιστατικά εξάρτησης». Τα προβλήματα από πιθανές καταχρήσεις ήταν υπαρκτά, αλλά δεν διογκωνόντουσαν. Οι κοινωνίες, μέχρι τότε, τα αντιμετώπιζαν όπως και τις άλλες μορφές κατάχρησης, χωρίς να δρουν παρορμητικά ή συμφεροντολογικά. Τα σοβαρά προβλήματα με το όπιο ξεκίνησαν από τότε που η ουσία άρχισε να γίνεται μοχλός εξασφάλισης οικονομικών και ταξικών συμφερόντων.

Αργότερα, όταν με την απαγόρευση αποδόθηκε στα οπιούχα ο ρόλος του αποδιοπομπαίου τράγου, τους προσαρτήθηκαν νέα ελκυστικά 'στολίδια', που δεν είχαν μέχρι τότε. Αυτά ήταν ο *θρύλος* και η *σαγήνη* που κατέχει κάθε τι το απαγορευμένο. Σε αυτές τις πλανερές ιδιότητες συχνά βρίσκουν καταφύγιο η περιέργεια, η περιπέτεια, καθώς και κάθε λογής αντικοινωνική διάθεση και συμπεριφορά. Δυστυχώς, αυτές οι πλανερές ιδιότητες συχνά ελκύουν ακόμη και την αντιεξουσιαστική ή αντικαταπιεστική διάθεση των νέων, που θα μπορούσε να λειτουργήσει δημιουργικά αν δεν εκφυλιζόταν με τις ουσίες σε κοινότυπη στάση αντίδρασης. Όλ' αυτά, είναι σημαντικοί αιτιολογικοί παράγοντες των προβλημάτων με τις ουσίες σήμερα. Εάν συνυπολογιστούν και οι φαρμακολογικές ιδιότητες των οπιούχων που ενισχύουν τη συμπεριφορά της χρήσης, τότε έχουμε τη συνταγή της πανωλεθρίας.

Εκείνα που οδήγησαν στην απαγόρευση ήταν μια σειρά παραγόντων, οι οποίοι συνέβαλαν ο καθένας με τον τρόπο και με το μέτρο του. Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα άρχισαν να δημιουργούνται οικονομικά συμφέροντα στην Αμερική από το εμπόριο των ελεγχόμενων τυποποιημένων φαρμάκων. Η επίτευξη των εμπορικών τους στόχων παρεμποδιζόταν από την ελεύθερη χρήση φυσικών γιατρικών, που γινόταν από καταβολής κόσμου, και έπρεπε να τεθούν υπό έλεγχο. Για την επίτευξη

αυτού του εγχειρήματος (αναλύεται στο 2^ο Κεφάλαιο) οι φαρμακοβιομηχανίες χειρίστηκαν άριστα τον εκφοβισμό που προξενούσε η πουριτανική ηθική, αρχικά γύρω από το αλκοόλ και στη συνέχεια γύρω από το όπιο. Επίσης, εκμεταλλεύτηκαν στο έπακρο τις τάσεις ξеноφοβίας και ρατσισμού του αμερικανικού λαού, που άλλοτε είχαν αντικείμενο Κινέζους μετανάστες, και άλλοτε νέγρους ή άλλες μειονότητες.

Παράλληλα με τις φαρμακοβιομηχανίες, η απαγόρευση φάνηκε πολύ χρήσιμη και στην αμερικανική εξωτερική πολιτική, η οποία εκείνη την εποχή έκανε το ντεμπούτο της με πρώτο στόχο τις Φιλιππίνες. Η απαγόρευση του οπίου θα έδινε ερείσματα στους Αμερικανούς να ισχυροποιήσουν και να επιμηκύνουν την παρουσία τους στην νεοαποκτηθείσα αποικία, ‘προστατεύοντάς’ την από τα ‘δεινά’ του οπίου. Όπως θα εξεταστεί διεξοδικά, τα γεγονότα αυτά δεν έγιναν βάσει προδιαγεγραμμένου σχεδίου, αλλά ήταν, μάλλον, αλληλεπιδράσεις συμφερόντων και κακών συγκυριών. Κανείς, ενδεχομένως, δεν προέβλεπε την περιπέτεια στην οποία εισερχόταν τότε η ανθρωπότητα.